

DOI 10.31651/2524-2660-2019-4-42-47

ORCID 0000-0001-6344-7318

СУШКО Володимир Володимирович,

аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти,

КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради

e-mail: 1cheh2@gmail.com

УДК 373.5.016:811.161.2(477.7)''1920/1938''(043.3)

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ З ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ ДО 1920 РОКУ

На початку XX століття за певних історичних умов, коли території України, зокрема Південний регіон, були під владаю Російської імперії, україномовна освіта була практично відсутня. В означений період представники української національної еліти культурно-освітньої та політичної, намагалися створити

україномовний простір у системі шкільної освіти, зокрема й у Південних регіонах країни. Метою статті є

Визначено детермінанти українізації загальноосвітньої школи на Півдні України, за суспільно-політичних умов у період з початку XX століття до 1920 року.

Засновуючись на пошуково-бібліографічному, хронологічному, ретроспективному методах і логіко-системному аналізі схарактеризовано початковий етап офіційної діяльності громадських товариств «Просвіта» на Півдні України.

Вперше досліджено парадигму відродження і збереження української духовної культури крізь призму суспільно-політичних подій із початку ХХ століття до 1920 року, що стало детермінантами українізації загальноосвітньої школи на Півдні України у 1920 – 1930 роках.

Ключові слова: народна школа; державна політика; рідна мова; товариство «Просвіта»; національна еліта; національно-культурне відродження.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної педагогіки в контексті трансформаційних викликів сьогодення, спонукає багатьох вчених до дослідження історії розвитку освітнього процесу в Україні минулого століття, що надає можливість використовувати кращі надбання національної педагогічної думки у реформуванні освітньої галузі.

Державною політикою в Україні у сфері освіти регламентується навчання в освітніх закладах, зокрема загальної середньої освіти, державною українською мовою. Державною мовою в Україні є українська мова. Уряд забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [1, с. 6]. У Законі України «Про освіту» від 05.09.2017 року № 2145–VIII у 6-й статті вказано, що однією із засад «державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій» [2, с. 10]. У 7-й статті Закону зазначено, що «мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова; особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини...» [2, с. 10].

Як бачимо, відповідно до законодавчої бази щодо національних інтересів держави у напрямках соціалізації особистості в поліе-

тнічному середовищі країни, збереження національного генофонду україномовна освіта не обмежується виключно вивченням української мови та літератури. Це також і вивчення історії свого народу, культурно-етнічних надбань мистецтва, фольклору, побуту тощо.

Сучасні дослідники одностайні в думці, що вище зазначені процеси, які відбуваються сьогодні в державі, пов'язані з україномовною освітою, не можна називати «українізацією». Однак, на початку ХХ століття, за певних історичних умов, коли терени України, зокрема Південний регіон, були під владою Російської імперії, україномовна освіта була фактично відсутня.

Отже, на сьогодні є актуальним звернення до історичного національного досвіду, до подій з початку ХХ століття до 1920 року, коли представники української національної культурно-освітньої та політичної еліти намагалися створити україномовний простір у системі шкільної освіти, зокрема на Півдні України, що стало детермінантами українізації загальноосвітньої школи у 1920–1938 роках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-педагогічні аспекти національного освітнього процесу, розбудови української школи на початку ХХ століття висвітлено у працях дослідників: Л. Березівської, В. Бондаря, Боровика, В. Василенка, Т. Васьковича, Л. Вовк, М. Гриценка, П. Дроб'язка, І. Зайченка, В. Кузьменка, О. Кульчицької, М. Лисенка, Н. Побірченко, В. Примакової, С. Сисоевої, О. Сухомлинської, Б. Ступарика, С. Філоненка, А. Черкашина та ін.

У нашому дослідженні використано такі методи: пошуково-бібліографічний – вивчення архівних, бібліотечних каталогів, фондів, описів; аналізу архівних матеріалів; хронологічний, ретроспективного логіко-системного аналізу.

Мета статті – визначення детермінант українізації загальноосвітньої школи на Півдні України за суспільно-політичних умов у період з початку ХХ століття до 1920 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок ХХ століття відзначився революційними зрушеннями в політичній системі Російської імперії, що також вплинуло на освітню галузь, яка ґрунтувалася на національно-культурних аспектах. Так, започаткований у Росії в ХІХ столітті український рух національно-культурного відродження, на початку ХХ століття не збавляв своїх обертів. Саме події 1905 року

дали можливість поставити гостро питання щодо запровадження української мови в народних школах.

У січні 1905 року в Одесі була офіційно розпочата діяльність товариства «Просвіта». Задачами нового українського товариства були допомога в культурно-просвітительському розвитку українського народу.

Так, для цього товариство зобов'язувалося видавати на українській мові книжки, газети, брошури; відкривати читальні, бібліотеки, вести книжну торгівлю; проводити публічні лекції, доповіді, курси, вистави, літературно-вокально-музичні вечори, а також відкривати школи, дит'ясла, притулки, благодійні та просвітельські установи [3, с. 313–314].

Діяльність товариства також відзначена спробою відкрити першу українську гімназію в Одесі в 1906 році, але з викладовою російською мовою. Планувалося навчати рідною мовою лише три дисципліни: українська мова, українська література та українська історія. При чому було зазначено, що методика викладання в гімназії має бути американська, тобто всі уроки діти вивчатимуть у класах, а домашніх завдань не буде. Утримання гімназії планувалося за кошти товариства, окремих членів, а також усіх охочих українців на паях по 100 карбованців за пай [4, с. 49].

Як зазначає О. Кульчицька, питання створення українських шкіл порушували й миколаївські просвітяни. На її думку «південні «Просвіти» усвідомлювали, що тільки освічені громадяни можуть стати національно свідомими людьми, а тому велику увагу приділяли народній освіті» [5, с. 21]. Проте, як стверджує дослідниця, не всі заходи та плани «Просвіт» у вирішенні питання відкриття та заснування українських шкіл було здійснено. В основному, клопотання товариств про відкриття шкіл довго не розглядалися, а також відхилялись, а українські школи, які утримувалися на кошти членів товариств, існували не довго і закривалися [6, с. 26].

Під впливом революційних зрушень в Росії 1905–1907 рр. народи, які входили до складу Російської імперії, почали об'єднуватися в різні громадські організації, товариства, спілки, союзи учителів навколо національного питання і національної школи.

На думку С. Русової, «...найфатальнішим результатом обрусительної політики централістичного московського уряду виявилось майже повна відсутність свідомої

національної інтелігенції в Україні і цей результат особливо дав про себе знати в останні революційні часи». Також вона зауважила, що український народ, зокрема українське селянство було на той час «вдячним середовищем для пропаганди визвольних ідей» [3, с. 319].

На Херсонщині на початку ХХ століття також відбувалося обговорення питання щодо навчання у школі українською мовою, зокрема й на українських зборах працівників народної освіти. Мова йшла про «навчання українського люду українською мовою» [7, с. 2].

У двох статтях газети «Юг» за 12 жовтня й 9 листопада 1905 року висвітлювалося питання про те, що вирішення проблеми навчання рідною мовою спричинено не тільки необхідністю збереження і розвитку національної культури, а й необхідністю розвитку гармонійної особистості в цілому [7, с. 2; 8, с. 3].

На сторінках журналу «Украинская жизнь» (1912) видатний педагог Я. Чепіга, через те, що у школах не навчали дітей рідною мовою, у статті «Освічене невігласство» висловлював думку, що школа «базується на законах, які суперечать законам природи»; «...школа й освіта втрачають свої основні риси: природність, привабливість, здатність будити творчість духу в дитині [9, с. 94].

Однак, не зважаючи на вище зазначені процеси, добитися права на запровадження рідної мови в освітньому просторі, зокрема на Півдні України фактично не було реалізовано. Усе це стало більш можливим тільки після лютневих подій 1917 року.

19 березня 1917 року було засновано Херсонське «культурно-просвітно-політичне товариство «Українська Хата».

У положеннях Статуту організації зазначалося, що «культурно-просвітне і політичне Товариство «Українська Хата», буде проводити свою діяльність в «національним демократично-поступовим напрямку і має своєю метою відродження українського народу. ... Для здійснення зазначеної мети Товариство при всякій нагоді виступає як окрема Українська політична організація і по мірі сил і спроможности: а) закладає свої бібліотеки, музеї, читальні, книгарні; заводить свої школи, стипендії, захистки про дітей і дорослих, бюро праці і т.п.; б) споряжає публічні лекції і відчити, просвітні курси, літературно-музичні вечори, концерти, спектаклі, виставки і т.п.; в) видає книжки і часописи українською мовою; ... е) і взагалі працює на всіх напрямках, які ведуть до взаємного єднання

окремих людей українського походження і пробудження їх національної свідомості [10, с. 2].

Член Товариства «Українська Хата» І. Челюк у статті «Як одкрити одділ Товариства «Українська хата» наголошував, що документація «як заклик, так і доклад повинні бути зложені на українській мові, як само й усі промови на зборах, особливо з боку фундаторів. Це обов'язково» [11, с. 1].

Щодо функційного навантаження організації вказувалося, що «Товариство «Українська Хата» стоїть тепер перед великим завданням, а саме перше – освіднення народа. ... Робота почнеться в городі – а відтіля перейде на села» [12, с. 1].

Реалізація українізації в регіоні шляхом «улаштування в Херсоні літніх педагогічних курсів української мови, історії географії й інших наук по українознавству» головою ради М. Чернявським та писарем Н. Малечю пояснювалася так: «Потреба в таких курсах виникає з того, що Тимчасовий Уряд (Временное Правительство) видало наказ навчання дітей українською мовою в місцевостях з українською людністю. Херсонський повіт за невеликими виїмками має українську людність, а через це земство повинно вповнить постанову уряду, як що сільські та волосні громади будуть вимагати від земства освіти українською мовою. Щоб не було з цього приводу на зборах суперечок, можна додати, що Херсонські повітові земські збори, старого складу, ще в 1881 р. винесли резолюцію про навчання у нас по школах рідною мовою людності» [12, с. 3].

У зверненні учнів «Губернської Земської Хвершальської Школи» від 25 квітня 1917 року до Херсонської Губернської Земської Управи, розміщеному у статті газети «Вісник Товариства Української Хати в Херсоні» від 29 квітня 1917 року, число 4, школярі просили «ввести в 1917–1918 учебнім році преподаванне української мови. ...бажано було б преподаванне Закону Божого, географії, арифметики, історії України і інших на вкраїнській мові. Крім того, прохаємо Губернську Управу як мога швидче придбати в шкільну бібліотеку книг на вкраїнській мові, як то: Євангеліє на вкраїнській і церковно – слав'янській мові, повний Кобзарь Тараса Григоровича Шевченка, Байки Глібова; пізніших письменників: Коцюбинського, Грінченка, Кримського, Кобилянської, Винниченка, Олеся, Черкасенка; потім твори українських класиків: Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Стороженка, Гулак-Артемівського, Марка-

Вовчка, Куліша, Нечужа-Левицького, Франка, а также виписати в бібліотеку журналів на українській мові [12, с. 4].

Школярі своє прохання пояснили так: «Українізувати Школу треба через те, що між нами більшість – українці із сел і деревень і рідною нашою мовою є тільки українська. Крім того, по скінченню Школи всі ми поїдемо працювати між український люд, котрому найбільш зрозумілою є його рідна українська мова... Наша-ж робота буде тільки тоді плодотворна, коли ми будемо добре знати мову того люду, між котрим будемо працювати. Надіємось, що управа піде на зустріч нашому проханню» [12, с. 4]. Однак, не всі учні підписали прохання – (80%)» [12, с. 4].

Думку щодо українізації в галузі освіти М. Чернявський висловив у статті «Рідна школа» на сторінках газети «Українська хата»: «Ми, українці, повинні бути українцями, в наших школах почесне місце повинна мати мова наших матерів і батьків. Коли ми вивчимо грамоти дітей рідною мовою, то вони її ніколи не забудуть і не повернуть свого обличчя од світу в темряву; ... і в середній і вищій школах те саме почесне місце повинно бути дано українській мові скрізь на Україні. Бо достоїнство 30-мільйонного народу цього вимагає... Тому то ми й ставимо своїм гаслом: українізуємо школи на Україні. Бо школа – це повітря, воздух, яким дише людина. На цей шлях, шлях українізації школи, перше з усіх земств Херсонської губернії ступає Херсонське повітове земство» [11, с. 1].

В період гетьманату П. Скоропадського на законодавчому рівні з «1 серпня 1918 року було встановлено обов'язкове навчання української мови, літератури, також історії та географії України по всіх середніх загальноосвітніх професійних, комерційних школах...» [13, с. 11].

Політику щодо впровадження навчання на рідній мові продовжував і Уряд Директорії Української Народної Республіки в 1919 році [14, с. 4].

Але реалізація виконання наказів Урядів ускладнювалася суспільно-політичними умовами, поліетнічністю Півдня України, антиукраїнськими настроями [15, с. 69–69 зв.; 74–75 зв.].

Висновки й перспективи подальших досліджень. З 1905 року у період революційних процесів у Російській імперії, на Півдні України починають офіційно діяти громадські товариства «Просвіта» На сторінках преси публікувалися статті про діяльність товариства, про їх звернення до дер-

жавних органів влади щодо запровадження у школах вивчення української мови, літератури, історії України, географії. Відкривалися поодинокі приватні школи, що утримувалися на кошти членів товариства. Уряд загалом відхиляв усі ініціативи просвітян у цьому напрямі. З початку ХХ століття до 1917 року українське слово офіційно звучало, в основному, на сторінках газет і журналів. Після революційних подій 1917 року, коли були спроби створити українську державність, можливостей для українізації освітнього процесу й відродження національної духовної культури стало більше. Однак нестабільність суспільно-політичного системи як ззовні, так і в середині України, внутрішні політичні суперечності, громадянська війна, тяжке економічне становище, поліетнічність Південного регіону стали на заваді послідовного, системного процесу українізації загальноосвітньої школи.

Таким чином, процес українізації системи шкільної освіти за складних суспільно-політичних умов з початку ХХ століття до 1920 року на Півдні України реалізовувався завдяки активності національно-свідомих культурно-просвітницьких діячів, діяльності товариств «Просвіта», учнів навчальних закладів, розповсюдження україномовної літератури, преси, видання нормативно-правових актів, що сприяло відродженню та розвитку національної школи в Україні та стало підґрунтям українізації освітніх закладів у 20–30 роках ХХ ст. У наших подальших наукових розвідках ми плануємо розглянути питання періодизації процесу українізації загальноосвітньої школи в Південному регіоні України у 20–30 роках ХХ століття.

Список бібліографічних посилань

1. Конституція України: станом на 03.09.2019 р.: відповідає офіц. тексту. Суми: ВВП NOTIC, 2019. 56 с.
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. № 178–179. С. 10–22.
3. Одеська «Просвіта». *Український вестник*. 1906. 18 июня. (№ 5). С. 312–317.
4. Перша українська гімназія в Одесі. *Киевская старина*. 1906. Том. ХСІІІ. С. 49–50.
5. Кульчицька О. В. Культурно-мовні заходи південних «Просвіт» на початку ХХ ст. *Наукові праці. Серія: Історія*. [Чорноморський державний університет ім. Петра Могили]. 2009. Т. 115. Вип. 102. С. 20–23.
6. Кульчицька О. В. Громадська діяльність «Просвіт» Півдня України на початку ХХ ст. *Наукові записки*. [Національний університет «Києво-Могилянська академія»]. Київ: КМ Академія, 2003. Т. 21: Історичні науки. С. 24–27.

7. Сьогобочній Г. Українська мова як підсобний засіб. *Юг* 1905. 9 лист. (№ 2188). С. 2.
8. Рідна мова – рідна і школа. *Юг* 1905. 12 жовт. (№ 2168). С. 3.
9. Чепіга Я. Освічене невігластво. *Українська жизнь*. 1912. № 9. С. 92–94.
10. Вісник товариства Української Хати в Херсоні. 1917. 23 квітня. (№ 3).
11. Вісник товариства Української Хати в Херсоні. 1917. 7 травня (№ 5).
12. Вісник товариства Української Хати в Херсоні. 1917. 29 квітня (№ 4).
13. Коротка записка про діяльність Міністерства освіти з 12 травня по 28 жовтня 1918 року під час перебування на чолі міністерства Н. П. Василенко. По департаменту середньої школи. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України) Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 11.
14. Наказ по Міністерству народної освіти 30 січня 1919 року № 3 *ЦДАВО України* Ф. 2582. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 4.
15. Листування Генерального комісара з Херсонським губерніальним комісаром освіти в освітніх справах. 8 травня 1918 р.–10 вересня 1918 р. *ЦДАВО України* Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 31. 79 арк.

References

1. Constitution of Ukraine: as of September 03, 2019: corresponds to the official text. Sumy. VVP NOTIK, 2019. 56 p.
2. On Education: Law of Ukraine since September 05, 2017. No. 2145-VIII. *Golos Ukrainy*. 2017. No. 178–179. P. 10–22.
3. “Prosvita” of Odessa (1906). *Vistnyk of Ukraine*. June 18. 5, 312–317.
4. The first Ukrainian gymnasium in Odessa (1906). *Kyivska staryna*. ХСІІІ, 49–50.
5. Kulchytska, O.V. (2009). Cultural and linguistic events of the southern “Prosvita” at the beginning of the twentieth century. *Research papers. Series: History*. [Chornomorskyi State University named for Petro Mogyla]. 115, 102, 20–23.
6. Kulchytska, O.V. (2003). Public activities of “Prosvita” in the South of Ukraine in the early twentieth century. *Scientific notes. Historical sciences*. [National University “Kyiv – Mohyla Academy”]. Kyiv: KM Akademiia. 21, 24–27.
7. Siogobochnii G. (1905). Ukrainian language as a tool. *South*. November 9, 2188, 2.
8. Mother language – mother school (1905). *South*. October 12, 2168, 3.
9. Chepiga Ya. (1912). Educated ignorance. *Ukrainian life*. 9, 92–94.
10. Reporter of Ukrainian House Society in Kherson (1917). April 23, 3.
11. Reporter of Ukrainian House Society in Kherson (1917). May 7, 5.
12. Reporter of Ukrainian House Society in Kherson (1917). April 29, 4.
13. Brief note on the activities of the Ministry of Education since May 12 to October 28, 1918 during the stay at the head of the Ministry of Education N. P. Vasylenko. On secondary school department. *CSAHAA of Ukraine* (Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine) 2201, D. 1, Case 63, 11.
14. Order on the Ministry of National Education since January 30, 1919 No. 3. *CSAHAA of Ukraine*. 2582, D. 1, Case 37, 4.
15. Correspondence of the Commissioner-General with Kherson Provincial Commissioner of Education for Educational Affairs. May 8, 1918 – September 10, 1918. *CSAHAA of Ukraine*. 2201, D. 1, Case 31, 1–79.

SUSHKO Volodymyr,

Postgraduate Student of Pedagogy and Management of Education Department,
PHEI "Kherson Academy of Continuing Education" of Kherson Regional Council

**PREREQUISITES FOR THE UKRAINIANIZATION OF THE SECONDARY SCHOOL
IN THE SOUTH OF UKRAINE FROM THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY TO 1920**

Summary. Introduction. As of today, national interests in the sphere of education in Ukraine are aimed at socialization of an individual in a multi-ethnic society, preservation of the national gene pool. Achieving this goal is not limited only to studying the Ukrainian language and literature. It is also the study of the history of its people, cultural and ethnic achievements of art, folklore, life and others. At the beginning of the twentieth century, under certain historical conditions, when the territory of Ukraine, in particular the Southern region, was under the rule of the Russian Empire, the Ukrainian-speaking education was practically absent. So, today the question of studying historical experience, events from the beginning of the twentieth century to 1920 is relevant. During this period, representatives of the Ukrainian national cultural, educational and political elite tried to create a Ukrainian-language space in the school system, including in the South, which became the determinants of the Ukrainianization of general education in 1920 - 1938.

The purpose – definition of determinants of Ukrainianization of secondary school in the South of Ukraine, for socio-political conditions in the period from the beginning of the twentieth century to 1920.

The methods. The following methods are used in our research: search and bibliographic - study of archival and library catalogues, collections, descriptions; analysis of archival materials (orders, decrees of the governing bodies of education); chronological, retrospective logic and system analysis.

Results. Since 1905, during the period of revolutionary processes in the Russian Empire, in the south of Ukraine began to officially operate public societies "Prosvita". The pages of the press published articles on the activities of society, their appeal to state authorities on the introduction of the Ukrainian language, literature, history of Ukraine and geography in schools. Only a few private schools were opened, which were funded by members of society. The Government generally rejected all initiatives

by science communicators in this regard. From the beginning of the 20th century until 1917, the Ukrainian language was officially used mainly in newspapers and magazines. After the revolutionary events of 1917, when there were attempts to create the Ukrainian statehood, there were more opportunities for the Ukrainian educational process and the revival of the national spiritual culture. However, the instability of the socio-political system both from the outside and inside Ukraine, internal political contradictions, the difficult economic situation, and the multi-ethnicity of the Southern region prevented a consistent, systematic process of Ukrainianization of the general education school.

Originality. The article was the first to study the paradigm of revival and preservation of Ukrainian spiritual culture through the prism of socio-political events from the beginning of the twentieth century to 1920, which became the determinants of the Ukrainianization of secondary school in southern Ukraine in 1920 - 1930.

Conclusion. The process of Ukrainianization of the school education system under difficult social and political conditions from the beginning of the twentieth century to 1920 in the south of Ukraine, was implemented due to the activity of national-conscious cultural and educational figures, students of educational institutions, the activities of "Prosvita" societies, the dissemination of Ukrainian-language literature, the press, the publication of legal acts. This has contributed to the revival and development of the national school in Ukraine and became the basis for the Ukrainianization of educational establishments in the 20-30s of the twentieth century.

Keywords: folk school; state policy; native language; "Prosvita" society; national elite; national-cultural revival.

Одержано редакцією 29.11.2019
Прийнято до публікації 08.12.2019